

Якібчук В.*

УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ВИДАННЯ І МІЖНАРОДНІ НАУКОМЕТРИЧНІ БАЗИ ДАНИХ: ПРОБЛЕМИ І ПРОТИРІЧЧЯ

Розглянуто недосконалість критеріїв оцінки наукових видань в міжнародних наукометричних базах даних. Досліджено протиріччя між вимогами українського законодавства і аналітичних інформаційних систем.

Ключові слова: наукове видання, наукометрична база, Web of Science, SCOPUS.

Рассмотрены несовершенство критериев оценки научных изданий в международных наукометрических базах данных. Исследованы противоречия между требованиями украинского законодательства и аналитических информационных систем.

Ключевые слова: научное издание, наукометрические база, Web of Science, SCOPUS.

In the article were considered imperfection of evaluation criteria at scientific editions in the international scientometric data bases. Also were investigated opposing views between requirements of the Ukrainian legislation and analytical informational systems.

Descriptive information: scientific editions, scientometric data bases, Web of Science, SCOPUS.

На сьогоднішній день, коли коштує до інформації та управління її розповсюдженням відіграє надзвичайно високу роль, вчені почали звертати особливу увагу на оцінку розповсюджуваних даних. Якщо ж говорити про інформацію наукову, яка практично перетворилася на один з найпотужніших засобів впливу на суспільну свідомість і розвиток економіки, постало питання ранжування наукових повідомлень. Іншими словами, вчені у всьому світі поставили завдання досить жорстко відділити в основному, надзвичайно насиченому, потоці інформацію вартісну від такої, яку можна було б вважати, скажімо так, не найціннішою.

Було знайдено, здавалося б, простий вихід. У час інформаційної глобалізації створюються міжнародні бази даних наукових видань. Ці бази, використовуючи насамперед статистичні методи, беруться підрахувати кількість посилань на ту чи ту наукову працю, а відтак вирахувати цінність оприлюднених результатів досліджень. Тобто за основу береться науковий інтерес, який викликала певна публікація, і цей інтерес як раз і лягає в основу оцінки вартісності публікації, рейтингу вченого чи наукової установи (колективу, лабораторії тощо).

Мета даної роботи: дослідження стану і перспектив присутності української наукової періодики в міжнародних наукометричних базах.

* студент 4 курсу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Актуальність викликана загостренням обговорення нових редакцій Закону України «Про вищу освіту» і Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Розглянуто підходи сучасних наукометричних баз, які наразі лишаються основним інструментом оцінки наукової праці.

На наукометричні бази слід звернути увагу ще з однієї причини. Зрозуміло, що будь-який вчений є не лише споживачем інформації, але й основним її «виробником». Зрозуміло бажання науковця ознайомитися зі здобутками колег або самому запропонувати інструментарій вирішення тих чи тих проблем. Справа лише в тому, що наукометричні бази даних (БД) почали перетворюватися на мірило, згідно з яким урядові чи неурядові організації приймають рішення щодо виділення грантів, надання фінансування, взагалі продовження досліджень. Таким чином, БД перетворюються на оцінювача роботи вченого в самому первісному, грошовому розумінні цього слова.

Нині найавторитетнішими наукометричними базами прийнято вважати *Web of Science (WoS)*, компанії Thomson Reuters і найбільшого її конкурента – БД *SCOPUS* німецького наукового видавництва Elsevier. Thomson Reuters виступила ініціатором введення в обіг поняття імпаکت-фактор. Імпакт-фактор був створений у 1960 році як спосіб виміряти цінність журналу шляхом вирахування середнього числа цитувань за першій проміжок часу. Якщо імпакт-фактор складає 1,5 в 2007 році, то це означає, що в середньому статті, опубліковані в часописі протягом, скажімо, 2005 і 2006 року, були 1,5 раз процитовані в статтях 2007 року, виданих журналами з переліку індексованих. *SCOPUS* пропонує дещо простішу систему – прямого підрахунку індекса цитування тої чи тої публікації. Наукові ресурси, опубліковані після 1996 р., індексуються у базі даних *SCOPUS* разом зі списками пристатейної бібліографії. Цитованість у базі даних підраховується шляхом автоматизованого аналізу змісту цих списків. Таким чином, у *SCOPUS* підраховується кількість посилань на всі проіндексовані ресурси, але лише у ресурсах, опублікованих після 1996 р. [6].

На розгляд до *Web of Science* надходить щорічно близько двох тисяч заявок видань, лише 10–12 % з яких приймаються до опрацювання. Відбір журналів здійснюють експерти, серед яких професіонали інформаційного бізнесу, бібліотекарі, фахівці у відповідній предметній галузі. Однак слід зазначити, що маючи у своїй базі даних понад 11 тисяч назв наукових журналів, *Thomson Reuters* не залучає всіх їх до обрахування наукометричних показників, а опрацьовує щорічно певну вибірку з цих видань. Критерії визначення вибірки невідомі. Зрозуміло, що видання, установи, країни, які мають більший інформаційний потік, повніше представлені у *Web of Science*, мають вищі шанси на входження до вибірки, отже й на одержання вищих рейтингів. Як висновок – вищі рейтинги має той, хто вкладає в науку та опублікування результатів наукових досліджень більше фінансування [4].

SCOPUS на сьогодні містить відомості про понад 18 тисяч назв періодичних видань, до яких належать наукові журнали, книжкові серії, праці конференцій. Задля забезпечення більш повного огляду наукової видавничої продукції *SCOPUS* одночасно працює у кількох напрямках: створено дочірні бази даних опрацювання видань з гуманітарної галузі. Упроваджено систему підрахунку бібліометричних коефіцієнтів (фактично, індексів цитування) – поки що проіндексовано 18 тисяч статей з 400 журналів [5]. Крім того, *SCOPUS* купує архіви періодичних видань і окремих видавців та бази даних. Наприклад, ним нещодавно придбано базу *MedLine*, хоча з бібліометричною метою одержана інформація практично не може бути використана, адже вона представлена в іншій формі: часто наведені у *MedLine* відомості про видання не відповідають вимогам *SCOPUS*.

Якщо коротко говорити про вимоги, що їх висувають наукометричні БД до періодичних видань, насамперед зазначимо такі. Видання повинно мати чітку редакційну політику, тематичне спрямування, цільову аудиторію, дотримуватись визначеної періодичності та встановленого графік виходу чергових номерів та не порушувати його подвоєними номерами, додатковими випусками тощо. Обов'язкові умови: наявність ISSN (міжнародного стандартного номеру серіального видання) та внесення до *Ulrich's Periodical Directory* (система, що нею користуються всі бази даних як загальною довідковою, містить 631,4 тисячі записів про наукові періодичні видання).

Але наразі хочу звернутися до проблем, які виникають у періодичних видань в процесі долучення до наукометричних БД. Часто дослідники відзначають, що простий статистичний підхід аж ніяк не може свідчити про справді високу наукову цінність якого б то не було видання. Перша проблема полягає в тому, що «неможливо ніякими прийнятними способами порівняти два журнали, які представляють різні дисципліни» [1]. Так, традиції цитування відрізняються від дисципліни до дисципліни, і учені посилаються на статті з різною частотою і з різних причин.

Досліджено, що пік цитування математичних статей настає лише через десять років після публікації, в той час як біологічні або медичинські видання переживають такий пік через 2–3 роки. Зрозуміло й те, що статті, опубліковані іншими мовами, окрім англійської, одержують зі зрозумілих причин менше посилань. Очевидно й те, що журнали, які публікують оглядові статті, отримують більше посилань, ніж ті, котрі цього не роблять.

Але найбільшу критику, стверджують автори [1], викликає та обставина, що «немає жодної апріорної моделі, в якій було б визначено, який із журналів «кращий». Єдина модель походить від самого імпаکت-фактора... В той час як при класичному статистичному підході спочатку визначають модель, потім формулюють гіпотезу, а вже потім застосовують статистичну процедуру, котра підтверджує або спростовує прийняту гіпотезу».

Найкуруйозніша ж обставина полягає в тому, що жодна система підрахунку цитувань не розрізняє позитивних і негативних відгуків про публікацію. Цитування бувають часть просто «риторичними», і вони є засобом наукового обговорення. А багато з посилань можуть і просто слугувати застереженням про помилковість результатів.

Нарешті, слід відзначити і ту обставину, що вчені прекрасно навчилися обходити БД, що, як-не-як, були і лишаються простою машиною. Так цілком можлива джентельменська угода між двома колективами вчених, котрі, працюючи над схожою проблематикою, можуть безконечно «по колу» цитувати один одного. Відомі факти, коли видавці наукових часописів широко вдавалися до самоцитування. Або видавали збірки, проведені за результатами наукових конференцій, проведені за матеріалами власних часописів [2], тим самим доводячи кількість цитувань до кількох сотень.

Якщо ж перейти від загальних проблем, викликаних спірною технологією підрахунку цитованості, і звернутися до участі українських наукових видань у наукометричних БД, слід відзначити два важливі чинники.

Насамперед жорсткі рамки, в які нині поставлені вітчизняні наукові часописи, серйозно дисциплінують вчених. Відтепер вони прекрасно розуміють, що кожна публікація мусить нести вичерпні дані про установу, підрозділ тощо, де проводилися дослідження. Крім того, відтепер українські наукові публікації просто переповнені посиланнями: дописувачі радо посилаються на колег, сподіваючись і від них відповідних дій. Щоправда, це призводить до деякої перенасиченості тексту, яка зрештою призведе до іншої крайності. Оскільки західні БД вимагають насамперед розгорнутої англійської

анотації та широкого списку використаних джерел, то й суто наукова частина може виродитися в суто реферативну, делікатно запрошуючи всіх зацікавлених звертатися до дописувачів особисто.

Так, Мриглод І.М. та Мриглод О.І. вказують на деякі суперечливі нюанси, що стають украй важливими при визначенні стратегічних цілей того чи іншого наукового видання. «Для прикладу, ВАКівські вимоги щодо складу редакційної колегії передбачають, що більшість її членів мають бути штатними працівниками установи-видавця, а це фактично суперечить вимогам *Thomson ISI* до міжнародних видань. Низка протиріч виникає також при налагодженні співпраці з відомими міжнародними видавничими корпораціями, які спеціалізуються в галузі видання та розповсюдження наукової періодики як у паперовому, так і в електронному вигляді. Як правило, така співпраця передбачає укладання договору між «власником» (засновником) видання та корпорацією (з функціями видавця), що розподіляє права щодо визначення стратегії видання у цілому та вирішення певних поточних питань. Для прикладу, типовий договір із службою *Versita* передбачає передачу прав на визначення тиражу видання у друкованій формі (аж до можливості переходу до електронної форми) та чітко окреслює число примірників, які отримує редколегія для власної роботи. Усі інші примірники видання поширюються виключно на комерційній основі, що практично робить неможливим виконання вимог ВАК України про обов'язкове надсилання примірників журналу в основні бібліотеки України» [3].

Базовому принципу подібних договорів суперечить і вимога безоплатного розміщення електронної версії видання на порталі Національної наукової бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Поза увагою в цій публікації хочу лишити і той факт, що примусове розміщення публікацій будь-де вступає у прямий конфлікт із Законом України «Про авторське право і суміжні права».

Небезпека для української науки полягає й у іншому. Так, західні видавництва перекладають за свій кошт і видають англійською такі надзвичайно рейтингові українські наукові часописи, як «Фізика низьких температур» або «Прикладная механика». Такий стан речей, безумовно, популяризує вітчизняні видання, але на західних сайтах вони майже не атрибутовані як українські. Безумовно, «Прикладная механика» включена до бази WoS, має високий імпаکت-фактор, але вже практично не пов'язується з Україною.

Той самий *SCOPUS* тільки нещодавно відкрив гуманітарно-мистецтвознавчої складової. Тому ніхто з фахівців ще просто не береться бодай приблизно спрогнозувати форми і перспективи співпраці українських гуманітарних видань з цією БД. Особисто ж я далекий від надмірного оптимізму. Якщо взяти до уваги втрату в індексі цитування для неангломовних видань, якщо зважити на не надто великий інтерес світової науки до українських мовознавчих чи театрознавчих студій, муситимемо визнати, що індекс цитування наших гуманітарії не буде високим.

Висновки. Українським видавцям і урядовцям слід замислитися про негайне створення національної наукометричної бази для гуманітарних та мистецтвознавчих видань. Цю базу згодом можна буде інтегрувати до міжнародної. Слід також провести уніфікацію вимог до наукових видань. Причому необхідно врахувати як інтереси науковців, так і вимоги міжнародних наукометричних організацій.

Нарешті, слід обережно ставитися до існуючої практики покладатися виключно на статистичні дані, оцінюючи, та й фінансуючи, вітчизняні наукові видання.

1. Адлер Р., Эвинг Дж., Тейлор П. Статистика цитирования // Игра в цифирь, или Как теперь оценивают труд ученого. – М.: Нзд-во МЦМО, 2011. – С. 5–38.

2. Арнольд Д., Фаулер К. Гнусные цифры // Игра в цифирь, или Как теперь оценивают труд ученого. – М.: Изд-во МЦМО, 2011. – С. 52–62.
3. Мриглод І.М., Мриглод О.І. Шостий закон Паркінсона і наукова періодика України // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2011. – Вип. 5. – С. 102–116.
4. Радченко А.І. Наукова періодика: тенденції та проблеми випуску і розповсюдження // Вісн. НАН України. — 2010. — № 2. — С. 45—49.
5. Соловяненко Д. Політика індексації видань у наукометричних базах даних Web of Science та SciVerse Scopus // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 1 (207). – С. 6–21.
6. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Scopus>.